

TÜRKİYE - ALMANYA İLİŞKİLERİ (1923-1939)

Birinci Cihan Harbi'nin iki müttefiği Osmanlı Devleti ile Almanya, savaşın sonunda yenilen devletler olarak kendi meseleleriyle başbaşa kaldılar.

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesi gereğince Almanya ile her türlü ilişkisini kesme yükümlülüğü altına girdi.¹ Almanya tarafından 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Barış Antlaşması'nın 22. maddesinin 4. fıkrası ile 155, 258, 261 ve 434. maddelerinin amacı Almanya ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir ilişki kurulmasını engellemektir.² Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nce 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nın 275. maddesi ise 2 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine dek geçen süre içinde iki devlet arasında uygulanmış tüm antlaşmaların geçersiz kalacağını öngörmekteydi.³

Zaten savaşın sonuna doğru iki devlet arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkiler en alt düzeye inmişti.⁴ Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Johann von Berntraff, Mondros Mütarekesi'nden iki gün önce, 28 Ekim'de İstanbul'dan ayrılmıştı. Osmanlı Devleti'nin son Berlin Büyükelçisi Rıfat Bey ise, güven mektubunu ancak Mütarekeden bir ay önce, yani 2 Eylül'de vermişti. Savaşın sona ermesiyle yeniden İstanbul'a döndü. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına dek, İsviçre'nin Berlin Büyükelçiliği'ne bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçiliği'nde görevlendirilen Numan Tahir (Seymen) Bey, siyasî olmayan meselelerle ilgilenmişti.

Savaşın sona ermesiyle, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında siyasî, kültürel, askerî ve ekonomik ilişkiler kurulması, savaşın zaferle çıkan İtilâf devletlerinin barış antlaşmalarına koydukları maddeler ve baskılar sonucunda, imkânsız hâle gelmişti. Yine de savaş sırasında iki devlet arasında kurulan yakın ilişkilerin birdenbire sona ermesi de gerçekten mümkün değildi. Fakat bazı engeller vardı. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin önde gelen devlet adamları Enver, Cemal ve Talât Paşalar, 2 Kasım'da Almanya'ya kaçmışlardı. Ayrıca mütarekenin

¹Âli Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948, s. 73

²Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara 1991, s. 1

³M. Cemil, *Lozan*, c. I İstanbul 1933, s. 319.

⁴Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire (1914-1918)*, Princeton 1968, s. 367

imzalanmasına müteakip, Osmanlı Devleti'nin çeşitli cephelerinde görev almış. Alman subaylarının ve askerî birliklerinin ülkeden ayrılarak Almanya'ya geri dönmeleri de zaman almıştı. Alman askerî birliklerinin sevkine 1 Kasım 1918'de başlanmış, fakat sevk edilmesi gereken Alman askerlerinin sayısı onbinin üzerindeydi ve sevk çeşitli imkansızlıklar nedeniyle güçlüklerle yapılabiliyordu. Bu nedenle sevkiyat uzun sürmüş, ancak 1919 yılının ikinci yarısında kısmen tamamlanabilmişti.⁵

İki ülke arasında uzun zamandır süren yakın ve yoğun ilişkilerin bir anda kopma noktasına gelmesinde, yalnız antlaşmalardan doğan hukukî ve fiili uygulamalar rol oynamamıştı. Bunların yanı sıra, savaştan sonra her iki ülkenin karşı karşıya kaldığı iç ve dış sorunlar, iki devlet arasında ilişki kurulmasını zorlaştırmaktaydı.⁶ Bütün bunlara rağmen, iki devletin I. Cihan Harbi'ndeki karşılıklı saygı ve dostluğa dayalı müttefikliği, Almanya ve Türkiye'de iyi ve kötü müşterek hâtraları tamamen ortadan yoketmiştir.

Savaştan sonra, harbe katılmış kişiler arasında değişik yargılar vardı ve her iki milletin birbirinden nefret etmeleri ve haklarında kötü düşünceleri de sıkça görülmüştü. Türkiye'de; Almanya'nın I. Cihan Harbini başlatması ve Türkiye'de çekilen sıkıntıların kabahati Almanlara yükleniyordu. Bazıları da; Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın safinda savaşa girmesini bir talihsizlik olarak nitelendiriyorlardı. Bu çevrelerde Türkiye'nin tekrar Almanya ile yakın ilişkiye girmemesi kanaati hakimdi. Türkiye'nin zorunlu olarak maddî, moral ve politik yardım için ilişkiye girmesi gerekiyorsa, bunun başka bir ülkede gerçekleştirmesi isteniyordu. Türkiye arzu ettiği yardımı başka bir yerden temin edemedi. Türkiye Almanya'ya yanaştı. Bu yaklaşmayı Türk milletinin bazıları bir zayıflık alameti olarak gördü. Diğer taraftan İtilâf Devletleri'nin ekonomik ve malf çevreleri, Türkiye'nin Almanya ile iş bağlantıları kurmasına sıcak bakmıyorlardı. Almanlar, Türklere karşı nefret ve kızgınlık göstermediler. Aksine, Türk iş çevreleriyle anlayış ve eşitlik ilkelerine dayalı, müşterek işbirliği teklif etti. Gerçekten de Alman işçiler, mühendisler, mütehassıslar ve Türkiye'ye akın ettiler. Türkler bunları ekonomiye katkıda bulunacaklar diye, herhangi bir politik art niyet aramadan, sevinçle karşıladılar. Zaten bu gelen Almanlar da Türkiye'nin işlerine ve diğer ülkelerle olan ilişkilerine karışmayı düşünmediler. Bu nevi ilişkiler istismara politik amaçlardan uzaktı. Bu ilişkiler iki ülkenin ekonomik yararına idi. Çünkü bu karşılıklı etkin dayanışma, iki devletin insanları tarafından benimsenmişti.⁷ 1 Kasım 1923 tarihli İngiliz istihbarat raporunda, İsmet Paşa'nın, Türk dış politikası hakkında bir İngiliz adama verdiği iddia edilen bilgiye değinilmektedir. Nahit adlı bu adam, İsmet Paşa'yla içten

⁵Limán Von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, Türkçeye Çeviren: M. Şevki Yazman, İstanbul 1968, s. 355-58.

⁶Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, London 1967, s. 558.

⁷August Ritter von kral, *Kemal Atatürk's Land, The Evolution of Modern Turkey*, English Translation by Kenneth Benton, Leipzig 1938, s. 253.

bir görüşme yaptıktan sonra Ekim ortalarına doğru Lozan'dan İstanbul'a dönüyor ve İsmet Paşa'yla yapmış olduğunu iddia ettiği görüşmeleri şöyle anlatıyordu: "Alman'lar, bizden; Macaristan'a ekonomik yardım etmemizi istiyorlar; ama şimdiki fakirliğimiz ve iktisadî sıkıntımız yüzünden onlara boyun eğmeliyiz. Ulusçu Alman'larla işbirliği yapacağız. "8 Beyanatından da anlaşılacağı gibi, İsmet Paşa Almanlarla işbirliği yapmayı arzuluyordu.

Diğer taraftan da, 1923 yılının Aralık ayı sonlarına doğru Almanya, Türkiye ile bir dostluk antlaşması yapmak için müzakerelere girişmek istedi. Fakat değişik nedenlerle bu müzakereler gerçekleştirilemedi. Mamafih 1923 yılının sonuna doğru, Almanların ticarî faaliyeti hayli artmıştı. Bu da Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin mükemmel olduğunu göstermektedir.⁹ 1924 yılının Ocak ayı ortalarına doğru, iki devlet arasında diplomatik ilişkileri yeniden kurmak üzere, Almanya, Bükreş elçisini, İstanbul'a gönderdi. Müzakerelerden sonra, iki devlet arasında diplomatik ilişki kurulması Antlaşması 3 Mart'ta imzalandı. Fakat Antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra Rudolf Nadalny Büyükelçi ünvanıyla İstanbul'a gelebildi.¹⁰ Bu gecikmenin nedeni, Alman elçisinin ünvanının, İstanbul'daki İngiliz elçisinin ünvanından daha büyük olmayacağına dair Alman Hükûmetinin daha önce İngiliz Hükûmetine söz vermesinden kaynaklanıyordu. Rudolf Nadalny'nin kesin atanacağı belirlenince, durumunun İtilâf devletlerince incelenmeye alınması atamayı haliyle geciktirdi. İlişkiler başladıktan sonra, Alman tüccarları riskli olmasına rağmen Türkiye'den büyük miktarlarda mal siparişi aldılar. Türkler Almanlardan çekinmiyorlardı. Çünkü Almanların eli kolu İtilâf devletlerinin yaptığı Antlaşmalarla bağlanmıştı. Almanlar en azından bir süre için, Türkiye'yi basamak yaparak Ortadoğu'ya açılmıyacaklardı.¹¹ Bu arada, Türk-Alman Dostluk Antlaşması 3 Mart 1924 tarihinde, Ankara'da imzalandı. Bu antlaşmayla Türkiye ile Almanya arasında 1918 yılından beri, yaklaşık olarak altı yıldır kesik olan diplomatik ve siyasî ilişkiler yeniden kuruluyordu. Hariciye Vekâleti Müsteşarı Tevfik Kâmil Bey ile Alman temsilcisi Elçi Freytag arasında imzalanan antlaşma T. B. M. M. tarafından 13 Nisan'da onaylanmıştır. 1 Mayıs'ta da onay belgelerinin değişmesinden sonra, 16 Mayıs'ta yürürlüğe girdi.

İtilâf Devletleri yetkilileri çeşitli bahanelerle Türkiye Almanya arasında diplomatik ilişki kurulmasına engel olmak için çalışıyorlardı. Nitekim, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 4 Ağustos 1922 tarihinde yaptığı açıklama şöyledir: "İngiliz Büyükelçisi şu sıralarda

⁸Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s. 344

⁹PRO. F. O. 371/10224, *Turkey. Annual Report 1923*, Mr. Lindsay'dan M. Mac Donald'a, İstanbul 6 Mayıs 1924.

¹⁰Rudolf Nadolny *Mein Beitrag*, Limes Verlag, Wiesbaden, s. 58.

¹¹PRO. F O 371/70371/10870/14135/16. *Turkey. Annual Report 1924*, M. Lindsay'dan A. Chamberlain'e, İstanbul 1 Haziran 1925

Türkiye’de bir Alman konsolosluğu kurulmasını onaylamayacaklarını bildirmişti. Çünkü İtilâf Devletlerinin askeri güçleri hâlâ teknik olarak Türkiye ile savaş halindedir. ”İlişkileri engelleyen diğer bir sebep de: ”Ankara Hükûmeti, İzmir’i düşman işgalinden 9 Eylül 1922’de kurtardıktan sonra Almanya’daki bir firmaya ordusu için silah siparişi vermiş, ödemeyi peşin olarak yapmış ama mali alamamıştı. Türkiye’nin yaptığı uyarılar silah ticcarını hiç etkilememiş, şöyle bir açıklama yapmakla yetinilmişti: ”Bu alışveriş, Versay Antlaşması’nın şartlarına uymadığından dolayı, malın yollanması zamana bırakılmıştı. ”Ne Alman hükûmeti bu dolandırıcılığı temizlemeye kalkışmış, ne de politik açıdan yaratılacak problemlerin savaş sonrası müzakerelerin sürdüğü böyle bir dönemde olumsuz etki edeceğini bilen Ankara hükûmeti işin üstüne gitmiş; olay da kendiliğinden kapanmıştı.¹²

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin henüz çok nazik olduğu bu dönemde tatsızlıkla sonuçlanan bu silah alışverişinin durumu gerginleştirmesine iki tarafın da izin vermediği, Lozan Konferansı’na katılan Alman gözlemcilerden birinin raporundan anlaşılmaktadır. Lozan’da İsmet Paşa, vasiyet gereği sertliğe kaçmadan ve aynı zamanda karşı tarafın gururunu da okşayarak şu açıklamayı yapar: ”Almanya’nın barış ve politika gibi konularda doğuya ve özellikle de Türkiye’ye karşı asla ilgisiz kalmayacağından hiç kuşku yok. Türkiye, Alman yardımına bilhassa büyük değer vermektedir. Bu nedenle Almanya ile diplomatik ilişkilerin bir an önce başlaması görüşündeyim. ”¹⁵ Aralık 1923 tarihinde Dışişleri Bakanı Gustave Stresemann bir telgrafla şu açıklamayı yapar: ”Alman hükûmeti; Türkiye ile Almanya arasında bir Dostluk Antlaşması yapmaya hazır olduğunu Türk hükûmetine bildirir. ”

Türkiye’ye elçi olarak atanmadan önce Stockholm’de görev yapmış bulunan 1873 yılı Doğu Prusya doğumlu olan gazeteci Rudolf Nadolny ekonomi ve organizasyon konularında belirli bir kaliteye sahip olmakla birlikte Türk mentalitesine ve İslâm yaşam tarzına uyum sağlayabilecek beceriyi pek gösteremedi. Dürüst ve kuralcı davranışları ile özellikle subayların arasında büyük saygınlık kazanırken, insan ilişkilerindeki kuruluğu ve eski Prusya usulü aşırı disiplinli davranışları ile yaşı ilerlemiş pek çok devlet memuruna, I. Dünya savaşı sırasında daha yumuşak bir ortam yaşatabilecekken yaşatmayan eski Alman askerî heyetinin temsilcilerini anımsatıyordu.

Türkiye Almanya arasındaki anlaşmazlıklar zaman içerisinde çözümlendi. Nihayet 1925 yılında; Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ve ticarî antlaşma imzalandı.¹³ Ne var ki bu geçici bir antlaşma idi. Her altı ayda bir senesi uzatılıyordu. Bunu aşmak için iki

¹²Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet’in Doğuşu*, İstanbul 1994, s. 227.

¹³Bu sırada Kemaleddin Sami Paşa Berlin’e Büyükelçi olarak atanmış ve Kemaleddin Sami Paşa güven mektubunu 8 Ekim 1924 tarihinde Berlin’de sunmuştu.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

devlet arasında müzakereler başladı. Bu da Türk-Alman ilişkilerinde 1926 yılında göze batan olaylardan birisiydi.

Yeni Antlaşma 1926 yılının sonuna doğru Ankara'da parafe edildi.

Almanya'nın Türkiye ile olan ticareti 1926 yılında göze batar bir şekilde arttı. Bu ticareti arttırmak için, Anadolu'da bir hayli Alman iş adamı faaliyet gösteriyordu. 1926 yılında Almanların faaliyeti politik olmaktan ziyade ticarî sahalarda idi. Almanlar politik meselelerde suskunluğu tercih ediyorlardı. Yalnız, Türkiye Almanya'nın dış politikasındaki değişiklikleri yakın bir ilgi ile takip ediyordu. 1925 yılında, Locarno Antlaşması'nın¹⁴ imzalanmasının akabinde Almanya Milletler Cemiyeti'ne dahil oldu. Bu olay, Türkiye'de çok kuvvetli bir etki yarattı. Çünkü Sovyet Rusya Hükûmeti Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine daha fazla mani olamayacaktı. Bundan böyle Türkiye Almanya'ya güvenebilecekti.¹⁵ 1926 yılının son aylarına doğru Reichstag Ankara'da Elçilik binası inşa ettirmek için büyük miktarda para tahsis etmişti. İnşaata kış ayında başlatıp, 1927 yılının sonuna doğru bitirerek Elçiliklerini İstanbul'dan Ankara'ya taşımayı plânlıyorlardı.

Mart 1925'te Nadalny Ankara'ya gittiğinde İsmet Paşa ile elçilik arazisi işini konuşmuştu. Bunun üzerine İsmet Paşa Nadolny'e Almanya'nın diğer ülkelerden daha fazla arazi elde edeceğini belirtmiştir. Gerçekten de arazi sütünün yerine getirilmesiyle, Alman Büyükelçiliği'ne Nadalny'nin satın aldığı araziye ek olarak 21 bin metrekare arazi daha verilmişti. Toplam yedi binanın yapımı ancak daha sonraki yıllarda bitirilebilmişti. Bu arada Elçi İstanbul'dan Ankara'ya iki gün süren meşakkatli bir yolculuktan sonra ulaşabiliyordu. Ankara'da yatacak yer bulunamıyordu. Bağdat Demiryolu inşaatı Genel Müdürlüğü için yapılmış olan bugünkü Ankara tren garının bahçesi içersine koyduğu kendi karavanında yatıyordu. Çünkü Ankara'daki otellere güven olmuyordu. Bu tarihlerde tüm hükümet üyeleri sıtımadan yatağa düşmüşlerdi. Bu intani hastalığının kaynağı ise İstasyon ile Ulus arasında uzanan bataklıklar ve sıtmayı insanlara bulaştıran Anafel sivrisinekleriydi. Kurutulmuş olan bu bataklıkın üstünde bugün Gençlik Parkı, Ondokuz Mayıs Stadyumu ve hipodrom bulunmaktadır.¹⁶

Türkiye ile Almanya arasında ticarî ve diplomatik kuruluşlara ait meseleler 1926 yılında müzakere edildi. Nihayet Antlaşma 12 Ocak 1927 tarihinde imzalandı. Türkiye son anda kendi yararına az da olsa Antlaşmada değişiklikler yaptı.

¹⁴Elizabeth Wiskesman, *Europe of The Dictators (1919-1945)*, London 1966, s. 58.

¹⁵PRO. F. O. 371/E. 633/44/9-10, *Turkey, Annual Report 1926*, G. Clerk'dan A. Chamberlain'e, İstanbul 31 Ocak 1927.

¹⁶Dietsich Gronau, *a. g. e. s. 228*.

1927 senesinde, Almanlar, Türkiye’de sadece ticarî işlerle meşgul olmaktan memnuniyet duyuyorlardı. Bu arada Almanya’dan Türkiye’ye müttehassıslar her geçen gün sayıları artan bir şekilde geliyorlardı. Alman iş adamları Türkiye’de yatırıma başladılar. Ayrıca savaş Tazminat Komisyonu’nun elinde bulunan hisse senetlerini Almanlar almak için çaba sarfediyorlardı. Bunun ötesinde riskli olmasına rağmen Almanlar her türlü büyük yatırımı Türkiye’de yapmaya hazırdılar.¹⁷

Nitekim, Almanlar Türkiye ile ticarî ilişkileri sıkı bir şekilde kurmak için hiçbir fırsatı kaçırmadıklarına dair her yerde elde birçok delil vardı. Almanların bu davranışı, Türkiye’deki pazarları kontrol ederek, buraya kendi mallarını ihrac etmeyi hedefliyorlardı. Satılan malların fiyatları incelendiği zaman, Alman firmalarının zararına idi. Fakat bu zararı kapatmak için Alman resmî makamları Türkiye’de iş bağlantısı yapacak firmalara zararlarını kapatmak ve yatırım yapmaları için resmî malî destek verecekti.¹⁸ Bu arada Türkiye ile Almanya arasındaki ticarete bakacak olursak şöyle bir tablo ortaya çıkar.¹⁹

Türkiye’nin Almanya’ya ihracaatı:

1924	20. 551 Milyon T. L.
1925	27. 701 M.
1926	23. 574 M.
1927	14. 708 M.
1928	22. 151 M.
1929	20. 582 M.
1930	19. 838 M.
1931	13. 649 M.
1932	13. 722 M.

Türkiye’nin Almanya’dan İthalatı:²⁰

1924	19. 114 Milyon T. L.
1925	27. 452 M.
1926	32. 341 M.
1927	30. 005 M.
1928	31. 688 M.

¹⁷PRO. F. O. 371/E. 1149/44/12, *Turkey, Annual Report 1927*, G. Clerk’dan A. Chamberlain’e, İstanbul 27 Şubat 1928.

¹⁸PRO. F. O. 371/E. 906/44/18, *Turkey, Annual Report 1928*, G. Clerk’dan A. Chamberlain’e, İstanbul 6 Şubat 1929.

¹⁹*İstatistik Yıllığı cilt I, 1932-1933*, İstanbul, s. 250-251.

²⁰Cemil Koçak. *a. g. e.* s. 89-90.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

1929	39. 172 M.
1930	27. 380 M.
1931	27. 049 M.
1932	19. 983 M.

Genel olarak bakıldığı zaman, 1924-1932 yılları arasında Türkiye Almanya'ya az mal satmış, çok mal ithal etmişti. İthal edilen mallar sınaî mallar olup ihrac edilen mallar ziraî ve hammaddeden ibarettir.²¹

Diğer taraftan, 1929 yılında, Almanya Türk dış politikasında fazla önemli bir yer işgal etmedi. Yalnız 1 Nisan'da Türkiye dışişleri bakanı Tevfik Rüşti Bey, Berlin'e yaptığı resmî bir ziyaretten sonra, Türkiye Almanya arasında bir uzlaşma Antlaşması Ankara'da imzalandı. Bu antlaşma hemen yürürlüğe girmediği gibi, içeriği de kamuoyuna açıklanmadı. Ayrıca konsolosluk, ölmüş kişilerin terekisiyle ilgili bir antlaşma da imzaladı. Fakat Türk hükûmeti Ocak 1930 yılında sona erecek olan Türk-Alman Ticarî Antlaşması'nın geçersizliğini ilân etti.

Yılın ilk ayında, Reicsbank direktörü, Türk Merkez Bankası'nın kurulması için tavsiyelerde bulunmak üzere Türkiye'ye davet edilmişti. İşlerinin fazla olması nedeniyle gelemedi. Yerine meslektaşı Dr. Müller'i gönderdi. Türklerin malî konularda tamamen bilgisiz olduğu ortaya çıkınca bedbin bir rapor hazırladı. Türk hükûmetine vermedi. Arkadaşı Dr. Schacht bu raporu daha az pesimistik bir şekle sokulmasını tavsiye etti. Münakaşalar sürerken, Türkiye İtalya'dan Count Valpi'yi getirtti. Fakat Valpi, Alman Müller'in raporunu göremedi.²² 1930 yılında, gerçekten Türkiye-Almanya siyasî ilişkileri iyi olmasına rağmen iki devlet arasındaki münasebetlerde zorluklarla da karşılaşılmamış değildi. M. Kemal Paşa zorlukları bir temaşa ederek Türkiye haricî siyasetinde sulh ve iyi münasebet gayesinin samimiyetle takip edildiğini 1 Kasım 1930'da T. B. M. M. 'sine açarken belirtmişti.²³ Nitekim 28 Ekim 1926 tarihinde imzalanan ticaret antlaşmasının yenilenme müzakereleri zorlukla başarılmış, Antlaşma 27 Mayıs 1930 tarihinde imzalanmış ve 25 Eylül'de yürürlüğe girmiştir. Ayrıca iki devlet arasında imzalanan Hakemlik antlaşması 16 Mayıs 1929'da imzalanmış olup; 1 Eylül 1930 tarihinde yürürlüğe girmişti.²⁴ Konsolosluk Antlaşmayı 28 Mayıs 1929'da imzalamıştı. Bu antlaşma 3 Mayıs'ta Almanya, 22 Mayıs'ta

²¹ *İstatistik Yıllığı, cilt I, 1932-1933, s. 250-251.*

²² PRO. F. O. 371/E. 729/44/14-15, *Turkey, Annual Report 1929*, G. Clerk'dan A. Henderson'a, İstanbul 3 Şubat 1930.

²³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt I, Ankara 1961, s. 365*

²⁴ PRO. F. O. 371/E. 913/44/7, *Turkey, Annual Report 1930*, G. Clerk'dan A. Henderson'a, İstanbul 18 Şubat 1931.

Ahmet Özgiray

da Türkiye tarafından onaylanmasına rağmen bu onaylar 1930 yılının sonuna kadar siyasî irade noksanlığı nedeniyle teatî edilemedi.²⁵ Fakat kültürel faaliyetlerde canlılık vardı.

Nitekim Türkiye'de 1930'lu yılların başında Alman Hükümeti'nce resmen desteklenen okul sayısı ikidir. Bu okullarda 1931-1932 öğretim yılında 1127 öğrenci öğrenim görürken, bu sayı 1932-1933 öğretim yılında 1007'ye düşmüştür.

1934 yılının Mayıs ayından sonra, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği'nde görevli personel ve diğer Alman görevlilerin çocuklarının eğitimi için Ankara'da bir Alman okulu daha açıldı.

İstanbul'daki Alman Okulu'nda 1937-1938 öğretim yılında öğrenim gören toplam 642 öğrenciden sadece 150 tanesi Alman, diğerleri ise Türk öğrencilerdi.

Alman Hükümeti Alman Okulu'nda faaliyet gösteren Alman görevlilerden istihbarat, örgütlenme ve propaganda alanlarında yararlanmaya çalışmıştı. İstanbul'daki Alman Okulu'nda görevli yirmi Alman öğretmenden onsekizinin Nazi örgütlerinde faaliyet gösterdiği belirlenmişti.

İstanbul'daki Alman Okulu, İstanbul'da bulunan Alman sermaye gruplarını malî yönden destekliyordu. 1937-1938 öğretim yılında okulun birinci başkanı Johannes Parth, aynı zamanda Dresdner Bank'ın İstanbul şubesi olan Deutsche Orient Bank'ın da müdürü idi. Yine okulun önde gelen yöneticileri arasında Deutsch Bank'ın müdürlerinden Paul Burghasel İstanbul'daki Deutsche Levantelurie müdürü ve aynı zamanda Deutsche Orient Reederei şirketinin önde gelen kişilerinden Karsten Meues ile Millî Müdafaa Vekâleti ile çeşitli cephane fabrikası kurmuş olan Neue Bau-gesellschaft Wayyo unel Freytag AG'nin yüksek mühendisi Ernst Schiller de bulunuyordu. Ayrıca Almanya'nın İstanbul Başkonsolosu ile Alman Hükümeti'nin temsilcisi olan Alman görevliler de okulun yöneticileri arasındaydı.

Almanya, Türkiye'nin ilk, orta ve liselerde okutulan ders kitaplarından şikayetçiydi. Ders kitaplarında I. Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ittifakının aleyhinde ve Alman askerlerinin Türkiye'deki faaliyetleri hakkında olumsuz yazılar vardı.

Türkiye'deki eğitim sistemi, yabancı okullarda öğrenim gören öğrencilerin dahi bazı derslerin Türk öğretmenler tarafından ve Türkçe olarak verilmesini zorunlu kıldığından bu durum Alman okulu için bir sorun oluşturuyordu. Maruf Vekaleti 1932 yılının Ekim ayında söz konusu düzenlemeyi yenilemişti.

²⁵PRO. F. O. 371/E. 913/44/8, *Turkey, Annual Report 1930*, G. Clerk'dan A. Henderson'a, İstanbul 18 Şubat 1931

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

1937 yılının sonbaharına kadar, İstanbul'daki Alman Okulu bu düzenlemeye uymaktan kaçındı; ancak şikayet üzerine okul uyarıldı. Alman Büyükelçisi Keller Hariciye Vekâleti'ne, Aras'a ve Celâl Bayar'a bu konuda birer protesto notası yolladıysa da düzenlemenin içeriğinde temel bir değişiklik olmadı.²⁶

1931 yılında Almanya'nın Türkiye üzerinde fazla bir politik nüfusu yoktu. İlişkiler sadece dostluk ve ekonomik alanda idi. M. Kemal Paşa da 1 Kasım 1931'de T. B. M. M. 'sini açarken Türk dışişleri politikasını şöyle yorumluyordu: "Haricî siyasetimizin müsâilemetperver ve müstakim mahiyeti geçen sene içinde bir daha tebarüz etmiştir. Yakın komşularımızla münasebetlerimizin samimiyeti artmıştır. Beynelminel âlemde, her devletle iyi münasebette bulunmakla müspet semereler elde etmekteyiz. Türkiye'nin emniyetini gaye tutan hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır." ²⁷ demekle Türk-Alman ilişkilerini fazla abartmamıştı.

Türkiye ile Almanya arasında suçluları iade antlaşması 3 Eylül 1930'da Berlin'de imzalanmıştı. Bu mukavele 26 Mart 1931 yılında T. B. M. M. 'since onaylandı. Bu onay değişimi Berlin'de 28 Mayıs 1929'da Konsolosluk Antlaşması da 17 Ağustos 1929'da yapılmıştı. Bu antlaşmalar sırasıyla 18 Eylül ve 18 Kasım 1931 tarihlerinde yürürlüğe girdi.²⁸

1932 yılında M. Kemal Paşa T. B. M. M. 'sini açarken verdiği beyanatta: "Komşularımızla ve bütün milletlerle münasebetlerimiz ciddî, samimî sulh ve emniyet fikrine müstemil olarak inkişaf etmektedir.

Dostlar arasında, dürüst bir vaziyetin muhafazası bizim daima çok ehemmiyet verdiğimiz bir esastır" demiştir.²⁹ İşte bu karşılıklı güvenden dolayı, Türklerin eski müttefikleri Almanlara büyük güveni vardı. Nitekim; Almanlar Türkiye'de yapılmakta olan demiryolları için mühendisler, şehir planlamacıları, hemşireler, ziraat mühendisleri, deniz kuvvetleri için danışman ve mütehassıslar göndermişti.³⁰

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da 1933 yılında T. B. M. M. 'sinin açış nutkunda, Türkiye'nin dış politikasını şöyle belirtiyordu: "Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer

²⁶Cemil Koçak, *a. g. e.* s. 180-1.

²⁷*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, Ankara 1961, s. 370.

²⁸PRO. F. O. 371/1609/27945/10, *Turkey, Annual Report 1931*, G. Clerk'dan J. Simon'a, İstanbul 7 Ocak 1932.

²⁹*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, Ankara 1961, s. 372.

³⁰PRO. F. O. 371/E. 529/4, *Turkey, Annual Report 1932*, G. Clerk'dan J. Simon'a, Ankara 17 Ocak 1933.

devletlerle münasebetlerinin aradaki muahedelerinin hükümlerine ve beynelmînel dostluk cevaplarına uygun olarak umumiyetle iyi olduğunu söyleyebilirim” demişti.³¹

Yalnız 1933’de Rusya’nın Türkiye’deki aşırı nüfuzu nedeniyle, Almanya’nın Türkiye Hükûmeti ile ilişkileri anlamlı ve yüksek düzeyde değildi. Fakat Alman hayranlığı kaybolmadı. Alman nüfuzu Rus politik ve ekonomik nüfus bulutları arasında gölgede kalmıştı. II. Dünya Harbi buhranından en az etkilenen ülke Rusya idi. Çünkü Marksist ve Leninist doktrin ise ekonomik politika nedeniyle hem tüketim hem de üretim vasıtaları devlet kontrolünde idi. Bu nedenle devlet arz ve talebi kendi resmî görüşüne göre ayarladığı için dünya buhranından kapitalist ülkeler kadar etkilenmemişti. 1932 Mayıs ayında Rusya’yı ziyaret eden Başvekil İsmet Paşa ve diğer refakatçılar bu durumdan müsbet yönde etkilenmişlerdi. Türkiye’de Rus politik durumu bu manzarayı arzederken Türkler, Alman mütehasısları Türkiye’de çalıştırmak için devamlı çağrıda bulunuyor, Türk öğrenciler de Almanya’ya tahsil için muntazam bir şekilde gönderiliyordu. Bu arada Nazi zulmünden kaçan Alman ve Yahudi doktorlara seçkin Türk hastahanelerinde ve değişik meslekteki profesörlere yeniden organize³² edilen İstanbul Üniversitesi’nde iş verildi. Tıp Fakültesi’nde: Erich Frank, Philip Schwart; Edebiyat Fakültesi’nde: Reichen Bach; Hukuk Fakültesi’nde: E. Hissch; İktisat Fakültesi’nde: Neumark gibi Alman profesörler göreve alınmışlardı.³³

Eylül ayında, Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir makalede Hitlesizm’i geniş çapta öven bir kitabı acı bir şekilde eleştirdi. Bunun akabinde, Ankara’daki Almanya Elçiliği maslahatgüzârı, Almanya Şansölyesinden bir mesajı Türk yetkililerine verdi. Bu mesajda: Şansölye’nin ve Alman halkının Türklere ve liderlerine duyduğu hayranlık dile getiriliyordu.³⁴

Cenevre’de silahsızlanma komisyonunda Alman baş delegesi olarak görev yaparken, Moskova’ya elçi olarak atanması söz konusu iken Türkiye’ye Alman Bîyükelçisi olarak atanan Rudolf Nadalny, Türkiye’ye atanmasından sonra genel olarak vaktini İstanbul’da geçiriyordu. Ankara’da nadiren görülüyordu. Fakat Ekim ayının sonuna doğru, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 10. Yıl dönümü kutlamalarına resmî olarak katılmak için Ankara’ya geldi. Cumhurbaşkanı tarafından kabul edildi ve Şansölye Hündenburg’un şahsi

³¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, Ankara 1961, s. 376.

³² İstanbul Dar-ül Fünûn 31 Mayıs 1933’te çıkarılan yasa ile üniversiteye dönüştürüldü.

³³ Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul 1943, s. 37-55.

³⁴ PRO. F. O. 371/E. 596/10, *Turkey, Annual Report 1933*, Mr. Morgan’dan J. Simon’a, Ankara 20 Ocak 1934.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

tebrik mektubunu Gazi Paşa'ya sundu. Bu arada Türk-Alman Clearing antlaşması da 8 Ağustos'ta onaylandı.³⁵

1934 yılında, Türkiye'nin Rusya ile olan yakın dostluğu, Almanya'ya karşı ihtiyatlı bir siyaset gütmesine neden oldu. Fakat diğer taraftan da çeşitli iş sahalarında görevlendirmek üzere çok sayıda Alman mütehassısını da Türkiye'ye getirmeye devam etti. Bunların bir kısmına Ankara Dış Kapıdaki Orta Ziraat Okulu'nda görev verildi. Gelen mütehassısların çoğunluğunu Yahudiler oluşturuyordu. Bir kısmına da 1933'te İstanbul Dâr-ül Fünûnun üniversiteye dönüştürüldüğü için burada profesör olarak görev verildi. Politik sığınma hakkı tanındı. Fakat Alman Büyükelçiliği bunu kabalıkla sorun haline getirdi. Fakat beklenen cevap kendilerine verildi.

Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, 15 Nisan 1934 tarihinde vazifesi başında kalp krizi neticesinde Berlin'de öldü. Alman Hükûmetince 19 Nisan'da Berlin'de büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Birçok Alman da baş sağlığı diledi. Törene Garing de katıldı.³⁶

Türkiye'nin boş kalan Berlin Büyükelçiliği'ne hiç zaman yitirilmeksizin, 5 Mayıs 1934 tarihinde Mehmet Hamdi (Aspag) atanmıştır. Aspag 26 Mayıs'ta Hendenburg'a güven mektubunu sunmuş ve törende yaptığı konuşmada: "Kemalettin Sami Paşa'nın vefatına Almanların gösterdiği yakın ilgi, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini daha derinleştirmişti" dedi. Başkan Hendenburg'ta aynı sıcak kelimelerle Elçiye cevap vermişti.

Hitler, Devlet Başkonsolosu ile Chancellas makamını birleştirmek istemişti. Bunu bir plebisit ile gerçekleştirmeyi arzu etmişti. Ağustos ayında Türkiye'de bulunan 500 kadar Alman vatandaşının Türk-Alman yetkili makamlarının anlaşmaları neticesinde, bu plebisite katılmaları kararlaştırıldı. Plebisite katılacak olan Almanlar bir Türk feribotuna bindirilecek ve Karadeniz'in uluslararası sularında bekleyen bir Alman yolcu gemisine transfer edilip orada reylerini kullanacaklardı. Türk yetkililer plebisitin Alman Elçiliği'nde yapılmasına izin vermediler.

Kasım ayında iki yarbaydan oluşan iki Alman askerî komisyonu Türk askerî kuruluşlarında ve ordusunda incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye çağrıldı. Bunlar, Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığı'nın, ikinci başkanı tarafından ağırlandı ve Almanya'ya geri dönmeden önce de bir süre İstanbul'da kalmışlardı. Bu iki yarbaya hem Ankara'da hem de İstanbul'da askerî kuruluşlar gezdirilmişti.

³⁵PRO. F. O. 371/E. 596/11, *Turkey, Annual Report 1933*, Mr. Morgan'dan J. Simon'a, Ankara 20 Ocak 1934.

³⁶Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)*, cilt I, Ankara 1980, s. 33-37.

Ahmet Özgiray

Kasım ayında Alman Büyükelçisi ve hanımı İzmir'i ziyaret etmiş, kendisine okullar ve kuruluşlar gezdirilmişti. Ziyaret esnasında Elçi: "Türkiye ve Gazi Çok Yaşa !" sloganını atarak çok popüler olmuştu. Hatta elçi daha ileri giderek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılında resmen kabul edilen, "Ne Mutlu Türküm diyene !" sloganını da sık sık tekrarlamıştı.³⁷

8 Ağustos 1933'te Türkiye-Almanya arasında imzalanan Clearing Antlaşması'nın Nisan ayında Türkiye'nin ricası ile yılda iki defa uzatılması kararlaştırıldı.³⁸

1934 yılının 2 Ağustosu'nda Henderburg öldü. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey Alman Dışişleri Bakanı Neusath'a birer başsağlığı mesajı gönderdiler. Henderburg'un ölümü Türk basınında yankı yarattı. Almanya'da tüm otoritenin Hitler'in elinde toplanması Türk basınında Hitler'e karşı bazı tereddütler ve kuşkulu yazıların yayınlanmasına neden oldu.³⁹

1935 yılında, M. Kemal Paşa, T. B. M. M. 'sini açarken Türk dış politikasını şöyle genelliyordu: "Yakın komşularımızla ve uzak devletlerle olan ilgilerimiz, genel olarak normal ve dostcadır. Asrulusal ilgilerin gerektirdiği bütün değerleri ve konuşmaları kıvançla karşılıyoruz" demiştir.⁴⁰ Türk-Alman ilişkilerinde göze çarpar bir olay yoktur. Yalnız, Alman elçisi Rosenberg'in 24 Mayıs 1935 tarihinde emekliye ayrılması, bu nedenle Almanya'ya geri çağırılması ve bir süre sonra Türkiye'yi terk etmesi sonucunda, Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği yaklaşık birbuçuk ay boş kalmıştı. Almanya'nın yeni Ankara Büyükelçisi Keller görevine 4 Eylül 1935'de atanmış, 28 Ekim'de de mektubunu sunmuştu. Rosenberg, 7 Haziran günü Ankara'dan ayrılmadan bir gün önce, 6 Haziran'da, Cumhurbaşkanı ile son resmî görüşmesini yaptı. Rosenberg aynı gün kaleme aldığı raporunda, önde gelen Türk devlet adamlarının Almanya için sıcak dostluk duyguları içeren konuşmalar yaptıklarını, fakat bunun bir ölçü sayılamayacağını, Doğu'da bu tür ayrılıklarda geleneksel ayrılış törenlerinin her zaman birbirine benzediğini yazmıştı. Rosenberg, Türkiye'de görev yaptığı süre içinde elde ettiği izlenime dayanarak, Atatürk ile İnönü'nün "Yeni Almanya ve liderine gerçekten sempati duyduklarını bunun sadece nezaket olmadığını" da ifade etmektedir. Başvekil İnönü'nün Almanya ile ilgili haberleri hergün izlediğini belirten Rosenberg, gerçekte Cumhurbaşkanı ile Başvekilin düşüncelerinin hükümetin ve kamuoyunun düşüncelerini yansıttığını bildirmektedir. Tevfik Rüştü Aras da

³⁷PRO. F. O. 371/E. 854/15, *Turkey, Annual Report 1934*, P. Lorain'den J. Simon'a, Ankara 31 Ocak 1935.

³⁸PRO. F. O. 371/E. 854/16, *Turkey, Annual Report 1934*, P. Lorain'den J. Simon'a, Ankara 31 Ocak 1935.

³⁹Buran Asaf, *Hâkimiyeti Milliye*, 3-8 1934.

⁴⁰*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, Ankara 1961, s. 382.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

buna dahildi. Aras'ı soğuk ve gerçekçi olarak tanımlayan Rosenberg, Aras'ın asla rol yapamayacağını açıklayarak, onu Almanya'nın karşıtı olarak değerlendirmenin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Almanya'nın siyasal bakımdan İtalya ile iyi ilişkiler içinde olduğunu anımsatan Rosenberg, Almanya'nın zorunlu askerlik hizmetini yeniden kurmasına İtalya'nın desteğini sağlamış olması nedeniyle, Türkiye'nin İtalya'ya karşı endişeleri olduğunu, her bakımdan gelişen Alman-İtalyan ilişkilerinden kaygılanabileceğine işaret etmektedir. Rosenberg, Aras ile son Viyana seyahati sırasında yaptığı görüşmeye değiniyor. Bu görüşmede, Aras Türkiye'nin İtalya'ya karşı olan güvensizliğini dile getirdikten sonra Habeşistan sorununda barışçı bir çözüm yolu bulunabileceğini ummadığını bunun da mümkün olamayacağını ifade etmiştir.⁴¹

M. Kemal Paşa, 1 Kasım 1936'da T. B. M. M. 'sini açarken dış politika ile ilgili sözleri şöyledir: "Bizim sulh ülküsüne ne kadar bağlı olduğumuzu, bu ülkünün güvenlik altına alınmasındaki dileğimizin ne kadar esaslı⁴² bulunduğunu izaha lüzum görmüyorum" demişti. Bu cümleden olmak üzere, 1936 tarihinde Almanya Türkiye'de ekonomik üstünlüğünü devam ettirdi. Türkiye ihracatının %49. 5'ünü bu ülkeye yaparken, ithalatının da %46'sını Almanya'dan sağlıyordu.⁴³ Yalnız Türkiye bu malları İngiltere'den veya diğer yerlerden de ithâl edebilirdi. İki ülke arasındaki politik ilişkiler iyi fakat soğuktu. Çünkü Türkiye'nin Rusya ile iyi dostluğu Almanya ile arasında⁴⁴ dostluğa gölge düşürüyordu.

1936 yılında, Alman savaş gemisi Emden, I. Cihan Harbi'nde Gelibolu'da ölen fakat adetleri fazla olmayan, Alman askerlerinin cesetlerini buradan alıp, Trakya'daki Alman elçiliğinin yazlık bahçesine tekrar gömmüşlerdir. Emden olayı Tevfik Rüştü Bey'i oldukça rahatsız etmişti. Emden'in karıştığı üç olay şöyle gelişmişti: İlki, Emden ilk önce Türkiye'de bir limanı ziyaret edeceği yerde, Bulgaristan limanı Varna'yı ziyaret etmişti. İkinci olarak Türkiye bu cesetleri askerî bir merasimle kendilerinin kaldırmasını Almanya'ya teklif ettiği halde, teklif geri çevrilmiş, yük Türkiye'ye rücu edilmişti. Üçüncü olarak da İstanbul'daki Rus Başkonsolosunun Ekim ihtilâlinin akşam kutlama yıldönümünün resepsiyonuna Türk ileri gelenlerini davet etmişti. Fakat aynı akşam Emden komutanı İstanbul'daki Türk yöneticilerini resepsiyona davet etmesi Tevfik Rüştü Bey'i kızdırdı ve içerisine ukde düşürdü. Almanların bu davranışları kaba ve pervasızdı. Amaçları Türkiye'de "Nasyonel Sosyalist İdeoloji" yi yaymak istemeleriydi.⁴⁴

⁴¹Cemil Koçak, a. g. e. , s. 105.

⁴²Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt 1, Ankara 1961, s. 384.

⁴³İstatistik Yıllığı cilt 6, 1932-1933, s. 253.

⁴⁴PRO. F. O. 371/E. 823/21, Turkey, Annual Report 1936, P. Lorain'den Mr. Eden'e, Ankara 28 Ocak 1937.

Ahmet Özgiray

14 Ekim ile 19 Ekim tarihleri arasında Almanya dışişleri bakanı Dr. Schacht Türkiye'ye görkemli bir resmî ziyaret yaptı. Bu arada Adolf Hitler'in bir portresini Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etti. Dr. Schacht Hitler'in talimatı üzerine Almanya'nın hiçbir Akdeniz ittifakına girmeyeceğini ve böyle bir ittifak vücuda getirmek için hiçbir ülkeye teklifte bulunmayacağına dair Gazi Paşa'ya teminat verdi.⁴⁵

Gazi Paşa da bunun üzerine, Rusya ile iyi politik ilişkiler sürdürmenin Türkiye için lüzumlu olduğunu ve Türkiye'nin mevcut ilişkileri geliştirmek için çaba sarfedeceğini Dr. Schacht'a izah etmişti. Ayrıca, Komüntern'e karşı oluşturulan Japon-Alman ittifakına Türkiye'nin de dahil edilecek mi sorusuna Dr. Schacht olumsuz cevap verdiği gibi, Türkiye'nin İskenderun Sancağı sorununa Almanya'nın çözüm için katkıda bulunmayacağını da belirtmişti.

Ekonomik alanda da, Dr. Schacht Türkiye sanayiinin geliştirilmesi için Almanya'nın kredi vermesinin ve borcu üretilecek mallarla karşılama teklifini Alman Dışişleri Bakanı nazikçe fakat kesin olarak reddetmişti. Yine de Türkiye Almanya'nın Türkiye'ye fabrika kurmasını, makine yardımı yapmasını, Seyhan ve Ceyhan ovalarının sulanarak pamuk üretilmesi teklifini Dr. Schacht'a iletiler. Karabük'te kurulması kararlaştırılan demir-çelik fabrikası inşaatını Gazi Paşa İngilizlere vermeyi kararlaştırdığı halde, politik olarak Alman firması Krupp'a fabrikanın kurulmasını verebileceğini Alman Dışişleri Bakanına söylemişti.⁴⁶ Türkiye Almanya arasında üçüncü ticari ek protokolü 19 Mayıs'da Ankara'da imzalandı. Bu protokol 20 Mayıs'ta da yürürlüğe girdi.⁴⁷

Reisicumhur M. Kemal Paşa 1 Kasım 1937 tarihinde T. B. M. M. 'sinin yeni çalışma yılını açarken yaptığı konuşmada: "1937 senesinde devletlerle olan ticarî münasebetlerini, Hükümet memleketin ekonomik bünyesine uyacak mukavele ve anlaşmalar yaparak tanzim etti.

Bunlar arasında, Fransa, İngiltere, Almanya ve Sovyet Rusya ile akdedilen mühim ticarî anlaşmaları, bilhassa kaydetmek isterim. Hükümetin dış teşkilâtını ekonomik kalkınma savaşımızla alâkalı daireler için bilgi ve istihbarat ufkunu genişleten yardımcı birer daire olarak çalışmalarını tanzim etmek lâzımdır" diyordu.⁴⁸

Nitekim, 1937 yılının ilk günlerinde Gazi Paşa İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi P. Larain ile yaptığı bir görüşmede: "Türkiye politik açıdan Birinci Dünya Savaşı arefesinde

⁴⁵Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, cilt I: 1914-1980, Ankara 1991, s. 352.

⁴⁶M. Gönülöbol ve Arkadaşları, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara 1968, s. 108-109.

⁴⁷PRO. F. O. 371/E. 823/22, *Turkey, Annual Report 1936*, P. Lorain'den A. Eden'e, Ankara 20 Ocak 1937.

⁴⁸*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, Ankara 1961, s. 404.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

olduğu gibi, tekrar Almanya'nın izinden gitmemelidir" demişti. Ocak ayında da, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Cenevre'de İngiltere Dışişleri Bakanı M. Eden ile yaptığı bir görüşmede, Gazi Paşa'nın P. Larain'e söylediklerinin aynısını açık bir şekilde ifade etmişti.

1937 yılında, Türkiye Almanya ile büyüyen ekonomik ve politik ilişkilerini yavaşlatmaya başladı. Nitekim, bir Türk savaş gemisinin Almanya limanını ziyaret etmesi için Mr. Hitler şahsen davet etmişti. Hitler'in bu ziyareti istemekteki amacı, Türk Alman dostluğunu Dünya'ya teşhir etmektir. Fakat Türkiye bu isteğe olumlu cevap vermemiştir. Bu arada, Türkiye'nin Almanya ilişkilerini zedeleyen talihsiz bir olay oldu. Ankara'daki Alman Elçiliğinin şoförlerinden birisi Elçiliğe ait bir taksi ile bir Türk yayasına çarparak ciddi bir şekilde yaralanmasına sebep oldu. Bu şoför mahkemeye verildi ve cezalandırıldı. Fakat Türk yetkililer bu şoföre verilen cezayı infaza muktedir olmadılar. Zira Alman Elçiliği şoförün Elçilikten çıkmasına müsaade etmedi. Nihayet Hitler'in şahsi talimatı üzerine bu şoför Türk yetkililere teslim edildi. Türk makamları olayın kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşmesinden dolayı memnun oldular. Bu olaydaki gelişmeleri Tevfik Rüştü Bey İngiltere Elçisi P. Larain'e devamlı bir şekilde aktarmıştı.

Bu ara Türkiye Almanya ilişkileri kesilme noktasına gelmişti ki Türkiye Dışişleri Bakanı iki ülke arasında ilişkiler kesilirse; Türkiye'nin Almanya'daki işlerini İngiliz Hükümetinin tedvis edip etmeyeceğini P. Larain'den sormuştu. Elçi de Tevfik Rüştü Bey'e verdiği cevapta "Türkiye İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na resmen müracaat ettiği takdirde meselenin dikkate alınacağını ifade etmiştir. "

Ekonomik bakımdan, Türkiye Almanya'nın boyunduruğundan kurtulmak istiyordu. Çünkü Türkiye bu yıllarda Yakındoğu ve Balkan ülkeleriyle bir dizi politik ve ekonomik antlaşmalar imzalamıştı. Kısacası Almanya'sız da ticaretini sürdürebilecek duruma gelmişti. Nitekim, Türkiye Almanya ile arasındaki ticarî ve Clearing Antlaşmalarının sona erdiğini 1937 yılının ilk yarısında resmen Almanya'ya bildirdi. Fakat bu arada onbirbuçuk ay süreli ve onbeş Eylül'de yürürlüğe giren bir antlaşmayı yaz ayında Berlin'e giden bir Türk heyeti imzaladı. Türkiye böyle yapmakla, aleyhine olan ticaret dengesini ortadan kaldırmak istiyordu. Berlin'e giden Türk Delegelerine verilen tâlimat: Türkiye'nin Almanya'ya yapacağı ihracat miktarını en düşük bir sabit rakama bağlamalarıydı. Çünkü, Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret Clearing usulüne göre yapıldığı için Türk ihracat mallarının tutarı Almanya'da bloke edilerek, Türkiye'ye ödeme kararlaştırılan miktar kadar yapılıyor, geri kalan miktar Almanya'da bloke ediliyordu.⁴⁹

⁴⁹PRO. F. O. 371/E 2214/44/17, *Turkey, Annual Report 1937*, P. Lorain'den V. Halifax'a, Ankara 2 Nisan 1938.

Ahmet Özgiray

Bunun dışında iki ülke arasındaki diğer bir olumsuz olay şöyle gelişmişti. Şubat 1937'de Almanya, kendi diplomatik gücünün dışına çıkarak 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin bazı maddelerine itiraz ettiklerini bildirmişti. Çünkü itiraz ettiği maddeler, Rusların Akdeniz'e harp gemisi göndermesine cevaz veriyordu. Türk hükümeti buna verdiği cevapta: "Montreux sözleşmesini imzalayan ülkeler veya Akdeniz ülkeleri bu meseleye karışabilirlerdi. Dolayısıyla, bu meseleye Almanya'nın karışmamasını istedi."

Buna ilaveten, 1937 yılında, Türkiye Balkanlar'da çevirdiği entrikalardan dolayı Almanya'ya karşı bir diplomatik saldırıya geçti. Bu cümleden olmak üzere, Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Bey, muhtelif Avrupa devletleri başkentlerini ziyaret ederek, Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerine ve Nazi Almanyası'nın büyüyen etkisine dikkat çekti. Fakat diğer taraftan, Türk Hükümeti Almanya ile büyüyecek tartışmalara ve derin ilişkilere girmek istemiyordu. Nitekim Alman Krupp firması Türkiye ve Boğazların ucuz bir fiyatla silahlandırmasını teklif ettiği halde Türkiye bunu kabul etmedi.⁵⁰

1938 tarihinde, Türkiye'nin Almanya'ya karşı olan tavrında bir değişiklik yoktu. Yalnız biraz çekingen ve coşkusuz gözüküyordu. Herr Van Ribbentrap, Almanya Dışişleri Bakanı olarak göreve başladığında, Türkiye'nin tutumundan memnundu. Bu tarihte Türkiye; İngiliz Birleşik Krallığı ve Rusya ile olan dostca ilişkilerinden memnundu. Ayrıca Türkiye Balkan Antantı'na ve Saadabat Paktı'na dahil bir ülke idi. Bu nedenle Türkiye müttefiklerine danışmadan ve onlarla mutabakat sağlamadan Dış politikasını yeniden tanzim edemeyeceği gibi, hiçbir devletle yeni politik antlaşma yapamazdı. Çünkü Türk Dış Politikasında ahde vefa vardır. Bunun yanı sıra, Türkiye Almanya'ya karşı direkt olarak hiçbir antlaşmaya katılmak istemiyordu. Türkiye, Almanya ile dostluğunun mevcut şartlar altında devam etmesini istiyordu. Nitekim, Tevfik Rüştü Bey Cenevre'de yapılacak olan bu toplantıya katılmak için Ankara'dan ayrılmazdan kısa bir süre önce, İngiltere Birleşik Krallığı'nın Ankara'daki Maslahatgüzârı ile yaptığı bir görüşmede: "Türkiye'nin Almanya'yı ne Karadeniz'de ne de Ege'de görmeyi arzu etmediğini, diğer Balkan Devletleri gibi Almanya'nın "Drang Nach Osten" politikasına karşı gelmek olduğunu belirtmişti."⁵¹

Diğer taraftan Türkiye Almanya'ya ekonomik açıdan kısmen bağlı kaldı. Zira Türkiye ürettiği mallara başka pazar bulamadığı gibi, Almanya'nın Türk ürünlerine ödediği fiati başka pazarlardan bulması da mümkün değildi. Bu tarihlerde Türkiye'nin ödemeler dengesi bozuktu. Haziran ayının sonunda 6 milyon Türk lirası kredi bularak bu açığı kapattığı bir

⁵⁰Edward Reginald Vere Hodge, *Turkish Foreign Policy (1918-1948)*, Geneve 1949, s. 113.

⁵¹Harry Howard, *The Partition of Turkey*, New York 1966, s. 93. Drang nach Osten: Şarka doğru demektir.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

sırada, Almanya Türk ihrac mallarına kısıtlama getirdi. Fakat Temmuz ayında, Almanya ile yaptığı bir yeni antlaşma ile Almanya'nın koyduğu kısıtlamayı kaldırtmayı başardı.⁵²

1938 yılında İngiltere Türkiye'ye kredi açmak istiyordu. Fakat Eylül ayında Almanya Ekonomi Bakanı Ankara'yı ziyaret etti. Türkiye'ye 150 milyon Reichmark kredi açmayı vaat etti. Bu krediyi, Türkiye kredi şartlarına daha uygun bulduğu için kabul etti. Aralık ayında bir Türk delegesi Berlin'e gelerek bu krediyi nasıl kullanacağına dair görüşmeler yaptı. Ayrıca bu delege iki ülke arasında hiçbir kısıtlamaya maruz kalmıyacak olan serbest ithalat ve ihracat Antlaşmasını da imzaladı. Böylece Almanlar Türkleri Nazi çemberi içerisinde tutmak istiyorlardı.⁵³

Almanların Türkiye'yi Nazi çemberi içerisinde tutma gayretleri bununla da kalmadı. Kültürel propagandaya giriştiler. Bazı yazarlara ve gazetelere Alman hükümeti para yardımı yaparak Türk Alman dostluğundan söz ettiriyor, Türk talebelerini Alman Üniversiteleri ve kolejlerinde eğitim yapmaya çağırıyordu.⁵⁴ Böylece Almanya'da eğitim gören Türk talebe ve teknisyenler Türkiye'ye geri dönünce önemli görevlere gelecekler ve Alman yanlısı siyaset takip edeceklerdi. Türkiye ise, yarışan Almanya ile İngiltere arasında dengeyi sağlayarak iki ülke ile de dost kalmak politikasını güdüyordu.

1939 yılında, Türkiye Alman ve Hollandalı mütehassısları çağırarak İzmit Körfezi'nde Gölcük tersanesini kurmalarını istedi. Bu arada Almanların hünerli elçisi ve Hitler'in sağ kolu Van Papen Türkiye'ye elçi olarak atandı. İtimatnamesini Cumhurbaşkanına sunduğu günden itibaren Almanya ile Türkiye arasında uçak seferleri başlatıldı. Ayrıca Berlin radyosu Türkçe yayına başladı. Almanlar, Türkleri kendi nüfuz sahasına çekmek için herşeyi yapmaya başladılar. Türkler, 2 Ağustos 1914 yılında Almanlarla yaptıkları gizli dostluk antlaşmasının havasından çok uzak oldukları için Almanların gayretleri 1939 yılının ilk aylarında meyvesini veremedi.⁵⁵ Fakat diğer taraftan Almanya Avusturya'yı işgal edince, ne Türk hükümeti ne de kamuoyu Almanya'ya tepki göstermedi. Yalnız Alman işgal metodundan duyulan rahatsızlık dile getirildi. Böylece Türk hükümeti bu olup bittiye pirim vermiş oldu. Çünkü, Türkiye bu tarihlerde haksız Sevr Antlaşmasına karşı çıktığı gibi Almanya'nın da haksız Versay Antlaşmasından kurtulmak istemesini büyük ölçüde anlayışla karşılıyordu.⁵⁶

⁵²PRO. F. O. 371/E. 1214/44/20, *Turkey, Annual Report 1938*, P. Lorain'den V. Halifax'a, Ankara 11 Şubat 1938.

⁵³Edward Reginold Vere Hodge, *a. g. e.* , s. 114.

⁵⁴1937-1938 öğretim yılında yurt dışında devlet hesabına yüksek öğrenim gören öğrenci sayısı 230'u erkek, 43 kız olmak üzere toplam 273 idi ve bunların sadece 100'den fazlası Almanya'daydı.

⁵⁵Edward Reginold Vere Hodge, *a. g. e.* . s. 115.

⁵⁶Cemil Koçak, *a. g. e.* . s. 127.

Ahmet Özgiray

Papen Ağustos ayı sonlarında Türk dış politikasında Alman karşıtı rota değişimi sona erecek olursa, askerî malzeme sevkiyatı sorununun Almanya tarafından daha hoş görülmesi bir biçimde yeniden gözden geçirilipbileceğini ifade etmiştir.

Papen'in bu görüşü, aslında Almanya'nın Türkiye üzerindeki siyasî, ekonomik ve askerî baskısının derecesini ortaya koyduğu gibi; aynı zamanda siyasî, ekonomik ve askerî baskıların bu arada ve karşılıklı olarak nasıl uygulandığını da gösteriyordu.

Papen 28 Ağustos'ta Hariciye Vekâleti'ne yolladığı yazıda ise, Alman Hükûmeti'nin askerî malzeme sevkiyatı sorununun askıda kalmasında kararlı olduğunu bildiriyordu.

Sonuç: 1923-1933 tarihleri arasında Türk Alman ilişkileri sadece siyasî idi. Çünkü I. Cihan Harbinin sonunda iki ülkede yıkılmış ve yıkılmıştı. Mondros ve Versay Antlaşmaları iki ülkenin serbestce hareket etmesine imkân tanımıyordu. Türkiye'de ham madde vardı fakat üretim cılızdı. Almanya'da ise üretim azdı.

İki ülke arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkiler Hitler'in 1933'te başa geçmesiyle birlikte artmaya başladı. Türkiye'de bu tarihten itibaren iktisadi kalkınma hareketini başlatmak için ilk beş yıllık sanayi plânını yürürlüğe koydu. Fakat kaynaklara ihtiyacı vardı. Dış finansman kaynaklarına ihtiyaç duyan Türkiye, Almanya ile sıkı bir iktisadi işbirliğine girmek zorunda kaldı. 1934 yılından itibaren büyük Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde Türkiye'nin Almanya ile ticaret hacmi süratle arttı.

Almanya, Türkiye'den aldığı hammadde ve tarım ürünleri için yüksek fiyat politikası izledi. Buna karşılık kendi sanayi ürünlerini Türkiye'ye dünya piyasalarının üzerinde yüksek fiyatla satıyordu. Sonuç Almanya lehineydi. Türkiye'nin diğer Batı ülkeleri ile dış ticaretini geliştirmesi kolay değildi. Çünkü bu Batı ülkeleri alabilecekleri hammadde ve tarım ürünlerini kendi müstemlekelerinden daha ucuza alıyordu. Ayrıca Türkiye demir sıkıntısı nedeniyle dış ticaretini "Clearing" esasına göre yapıyordu. Yani Türkiye mal sattığı ülkelere mal alabiliyordu. Dolayısıyla Almanya Türkiye için uygun bir devlettir.

Diğer taraftan da Türkiye; I. Cihan Harbinde Almanya'nın müttefiki olmanın acılarını tatmıştı. Bu nedenle hem İngiltere hem de Almanya ile dost olmak üzere siyasî politika uyguluyordu. Bu ilke yalnız uzak devletler için değil yakın komşular için de geçerli idi.

Almanya kendi iktisadî gücüne fazla güvendiği için, siyasî açıdan kendi gücünün üstüne çıkarak diplomasisini yürütmeye çalışmıştı. Kendi amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için herşeyi mübah karşılamayı siyaseten düstur kabul etmişti.

1923-1939 yılları arasında Almanya Türkiye'nin dış sorunlarına katkıda bulunmamış aksine onları ağırlaştırmaya çalışmış, bunu açıkca söylemekten de çekinmemişti.

Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)

Almanlar kendi çıkarları için bütün Avrupa devletlerini işgalde kararlıydılar. Hatta başarabileceklerine inanmışlardı. Acaba bu devletlerin ve demokrasinin yıkılışına Amerika Birleşik Devletleri seyirci kalacak mıydı. İşte bunu Alman yöneticileri kısa görüşlü politikaları nedeniyle kestirememişlerdi. Böylece hem kendilerini hem de diğer Avrupa ülkelerine büyük maddî ve manevî zarar vermişlerdi. Almanlar yükseklik kompleksine sahip oldukları için, karşısındakini hakir görürler. Tarih sahnesinde bazı şeylerin pek de uzun başlı değişmediğini, sadece rol alan kişilerin değiştiğini görmek insanı şaşkınlıklara sürüklüyor. Viyana'nın ikinci Türk muhasarasından kurtuluşunun tesidi münasebetiyle yapılan merasime iştirak eden Alman heyeti âzasından Reich Adliye komiseri Dr. Frank ve arkadaşlarından bazıları hangi maksatla olursa olsun, "Türk" kelimesini nahoş cümlelerin faili olarak müteaddit defalar kullandıklarını Berlin Türk Büyük Elçiliği Türkiye Hariciyesine bir yazı ile bildirmişti. Millet, Devlet buna benzer konularda çok hassas olan Mustafa Kemal Paşa hükûmeti Almanya Dışişleri Bakanlığı'ndan bilgi istemişti. Bunun üzerine hareket geçen Almanya Hariciye Bakanlığı resmen Adliye Bakanı Dr. Frank'tan bilgi istemişti. Dr. Frank verdiği cevapta herşeyi red ve inkâr ederek kendisini savunmak için şunları beyan etmiştir: "Bizim Alman olarak, bize büyük Türk halkının 1919'daki esirleştirme plânlarına kahramanca karşı koymasında ateşleyici bir örnek olmaları gibi, bütün fırsatları değerlendirmemiz gerektiğine inanıyorum. Ben, bizzat kendim, yıllardan beri birçok Türk şahsiyetleri ile şahsi dostluklar kurmuş bulunuyorum" demişti.⁵⁷ Görüldüğü gibi Almanlar tepki görünce hemen müdafaya çekilmektedirler.

Ahmet Özgiray

⁵⁷Nevzat Gözaydın, "Almanya'nın Türkiye Üzerine Bazı Belgeleri", *Türk Dili*, sayı 543, Mart 1997, s. 282-3.